

ZAKLÁDÁNÍ VEŘEJNÝCH KNIHOVEN A ČITÁREN V HRADCI KRÁLOVÉ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

*„Kdo půjčoval by Květy a Osvětu za náhradu jistě dámě ku přečtení?“*¹⁾

Roman HORKÝ

V květnu roku 1899 se v královéhradeckém tisku objevil inzerát, z něhož pochází citát v nadpisu tohoto příspěvku.¹⁾ O totožnosti inzerentky nevíme nic bližšího. Čtenáře tohoto textu ale nejspíš napadne, co onu dámu přimělo k takto netradičnímu postupu při snaze získat oblíbenou četbu.

V době, kdy byl inzerát publikován, nebylo jednoduché si v Hradci noviny, časopisy a knihy *bezplatně* vypůjčit v čitárně nebo knihovně. Školní ani učitelské knihovny nebyly pro tento typ čtenářů určeny, knihovny farní či vikariátní na požadovaná periodika nebyly zaměřeny.²⁾ Ve spolkových knihovnách bylo pro změnu nutné platit pravidelné členské příspěvky. Základní otázky tedy zní: jak široká byla na přelomu 19. a 20. století v Hradci nabídka četby ve veřejně přístupných institucích? Bylo možné si zde vypůjčit noviny, časopisy nebo knihy bez poplatku? Podílelo se na budování veřejných čitáren a knihoven vedení obce, nebo byla tato aktivita ponechána spíše soukromé iniciativě? A jak tomu bylo v tomto směru v dalších městech? Na tyto a další otázky se pokusíme na následujících stránkách nalézt odpověď.

1) Ratibor, 20. 5. 1899, roč. XVI, č. 20. Ratibor byl regionální týdeník, vycházející od r. 1884 v Jaroměři, od r. 1886 v Hradci Králové, kde jej vydávali František a Theodor Peřinové. O tomto titulu více v práci Aleš DOUBRAVA, *Z dějin královéhradecké žurnalistiky*, Hradec Králové 1970, s. 15–16.

2) K plánu hradeckého biskupství na zřizování vikariátních knihoven v 1. pol. 19. století jako podpůrných učitelských knihoven a ke vzniku lidových knihoven ve 2. pol. 19. století srov. knihu autorů Jiří CEJPEK – Jan ČINČERA – Ivan HLAVÁČEK – Pravoslav KNEIDL, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002, s. 171–174. K farním a vikariátním knihovnám lze nalézt základní informace i v práci Radek MARTINEK a kol., *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů: archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie*, Olomouc 2008, s. 95–110.

Výklad je po uvedení do dobových a regionálních souvislostí pojat většinou chronologicky. Postupně budou představeny okolnosti vzniku čítárny a knihovny spolku Neruda, obecní knihovny, Palackého čítárny a knihovny s čítárnou hradeckého muzea. V některých případech se formování jednotlivých knihoven a čítáren časově překrývalo, na což bude na daném místě upozorněno.

Hradecké knihovny a čítárny v regionálním kontextu

Hradec Králové nelze považovat za průkopníka budování veřejných čítáren a knihoven, a to ani v rámci východních Čech.³⁾ V dobovém statistickém přehledu najdeme v kategorii měst s podobným počtem obyvatel (5–10 tisíc) veřejně přístupnou knihovnu už v r. 1845 v nedalekých Holicích.⁴⁾ V roce 1866 vznikla obdobná instituce v Chrudimi (*Městská veřejná knihovna*), r. 1881 ve Dvoře Králové n. L. (*Knihovna literárního a čtenářského spolku Slavoj*), r. 1895 v Jičíně (*Veřejná lidová knihovna akademické čtenářské jednoty*), r. 1896 v Jaroměři (*Veřejná knihovna*), r. 1897 v Náchodě (*Lidová knihovna Národní jednoty severočeské*), r. 1897 v Novém Bydžově (*Veřejná lidová knihovna*), r. 1898 v Pardubicích (*Veřejná obecní knihovna*).⁵⁾ Pro úplnost uvedme informaci z téže publikace o *Obecní lidové knihovně* v Hradci Králové: jako datum vzniku se uvádí rok 1896.⁶⁾ Všechny uvedené

3) Nejstaršími knihovnami 19. století ve východních Čechách se zabývá práce Vlastimil KVĚTENSKÝ, *Knihovny východních Čech: 1818–1848*, Hradec Králové 1969.

4) Když přesáhneme horizont východních Čech, pak např. v Písku se uvádí veřejná knihovna už k r. 1841, v Plzni r. 1874, v Praze r. 1891, v Ústí n. L. r. 1897 (německá), v Liberci r. 1902 (německá). Srov. *Všeobecně přístupné knihovny, čítárny a musea, stále zřízená divadla a jeviště v království českém r. 1905*, Praha: Zemský statistický úřad, 1910; zpracoval Jan Auerhan (dále J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*), s. 18, 72, 99.

5) J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 27, 39, 42, 48, 63 a 69. Mezi nejstarší knihovny podporované v Čechách z veřejných rozpočtů patřily významné odborné knihovny: C. k. Veřejná a universitní knihovna v Praze (zal. 1777), Knihovna Musea království českého (1818), Knihovna Zemědělské rady pro království české (zal. „na poč. 19. století“), Veřejná knihovna Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách (1835). Z německých odborných knihoven jsou jako nejstarší uvedeny karlovarská Stadtbibliothek (1870) a Bibliothek d. Nordböhmischen Gewerbemuseum v Liberci (1873). Pro srovnání z veřejných knihoven soukromého charakteru stojí za uvedení Knihovna Náprstkova českého průmyslového muzea (1863). Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. CII–CIII Všeobecného úvodu.

6) R. 1896 byla hradecká knihovna otevřena veřejnosti, jako datum založení se však často udává r. 1894, kdy byl do rozpočtu obce poprvé zařazen příspěvek na veřejnou knihovnu.

knihovny, ať už byly spravovány obcí nebo spolkem, dostávaly finanční subvenci z obecního rozpočtu.

Obce v těsné blízkosti Hradce za svým okresním městem nezaostávaly, některé je dokonce předběhly: mezi tzv. všeobecně přístupnými knihovnami spravovanými, vydržovanými nebo podporovanými z veřejných rozpočtů jsou to z někdejších sousedních obcí (dnešních hradeckých městských součástí) Svobodné Dvory (*Obecní lidová knihovna*, zal. r. 1878), Nový Hradec Králové (*Knihovna tělocvičné jednoty Sokol*, 1894), Březhrad (*Obecní knihovna Julia Grégra*, r. 1895), Pražské Předměstí (*Knihovna Občanské besedy Komenský*, r. 1897), Třebeš (*Knihovna hospodářsko-čtenářské besedy*, r. 1898).⁷⁾

Veřejně přístupné knihovny placené a spravované obcí však nebyly samozřejmostí ani po roce 1900. Podle statistického šetření, provedeného zemským statistickým úřadem v Praze, byl ještě i v r. 1905 tento typ knihovny zřízen pouze v 33,6 % ze všech obcí v Čechách. Mezi městy s 5–10 tisíci obyvatel dosahovalo toto číslo relativně vyšší hodnoty – 76,7 %.⁸⁾ Jinými slovy, města této velikosti měla daleko častěji veřejnou obecní knihovnu už zřízenou, nebo alespoň některou z místních půjčoven knih finančně podporovala.

Pokud jde o čítárny, dnes se jeví jejich koexistence s knihovnami jako přirozená, ve zkoumaném období to však samozřejmost nebyla. V dataci jejich vzniku je oproti knihovnám patrné určité zpoždění.

V citovaném statistickém přehledu se uvádí, že *Veřejná Palackého čítárna* byla v Hradci otevřena v roce 1900. Z jiných zdrojů víme, že to bylo už ke konci roku 1899, tento rozdíl však není zásadní. V regionálním srovnání: v Chrudimi byla otevřena *Veřejná čítárna* už roku 1895 a v Jaroměři *Veřejná čítárna Františka Palackého* r. 1897. *Veřejná čítárna* v Pardubicích a *Veřejná lidová čítárna* v Jičíně byly založeny téměř shodně s Hradcem (1900), v dalších větších městech východních Čech vznikly veřejné knihovny o něco později.⁹⁾

7) Po hradecké knihovně vznikly Obecní knihovna v Plačicích (1902), Knihovna svatojosefské jednoty ve Slezském Předměstí (před r. 1905), Knihovna Občanské besedy v Malšově Lhotě (před r. 1905) a Knihovna vzdělávacího spolku Komenský na Náhoně (před r. 1905), srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 39, 111 a 139. Zveřejněny zde nejsou informace ze všech obcí, které jsou dnes součástí Hradce (např. Malšovice, Kukleny, Svinary), protože ne všechny obce zodpověděly zaslaný dotazník.

8) Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. XC Všeobecného úvodu.

9) V Novém Bydžově byla *Veřejná čítárna Komenského* založena r. 1903, ve Dvoře Králové Riegrova *Veřejná čítárna* r. 1903, v Náchodě *Veřejná čítárna*

Spolkové knihovny a čítárny – reálná alternativa?

Podobně jako ve všech českých městech, také v Hradci vzniklo od uvolnění společenského života v 60. letech 19. století mnoho spolků a s nimi i knihovny a čítárny, umístěné většinou ve spolkových místnostech restaurací.

V podstatě všechny zdejší spolky objednávaly noviny a časopisy, mnoho z nich budovalo i knihovnu. Přístup k četbě byl však podmíněn členstvím ve spolku a placením příspěvků. Velkou knihovnou a čítárnou disponovaly např. Živnostensko-čtenářská jednota,¹⁰⁾ Akademický spolek Dobroslav¹¹⁾ nebo studentský spolek Mansarda.¹²⁾ Knihovnu a čítárnu pro své členy měla také (Měšťanská) Beseda.¹³⁾ Příruční knihovnu mívaly i divadelní ochotnické spolky, byť předmětem jejich zájmu byly v první řadě texty divadelních her.

Jak však mnohdy vypadala čtenářská kultura ve spolcích, naznačuje následující dobový obraz, který zachytil jeden z představitelů české osvěty, Vladimír Bauer: „*Časopisy přijdou do spolkové místnosti, tam se vyvěsí. Kdo tam přijde, přečte je; nemůže-li, nebo nechce-li do hospody, nedostane ničeho. A že v hospodě se lidé oddávají často docela jiným zábavám než čtení, je známo. Ještě tak, když hostinský je pořádný a čísla časopisů sesbírá, aby se aspoň vše dalo svázati a neroztrácelo se.*“¹⁴⁾ Kvalita nabídky byla ve spolkových knihovnách velmi kolísavá a nemohla dlouhodobě uspokojit

Národní jednoty severočeské r. 1904. V jiných oblastech Čech vznikla v Ústí nad Labem veřejná čítárna r. 1897 (německá), v Liberci r. 1901 (německá) a r. 1905 (česká), v Praze ústřední městská čítárna r. 1901 v Plzni r. 1904. J. AUERHAN, *Veřejně přístupné knihovny*, s. 180–182.

10) Živnostensko-čtenářská jednota, založená 1868, byla jedním z nejstarších spolků v Hradci. Měla knihovnu i čítárnu pro členy spolku, kterým předčítala placená osoba články z politických novin. Srov. L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové. Příspěvek k historii veřejného knihovnictví*, Hradec Králové 1964, s. 11. Toto aktivní využívání čítárny trvalo podle autorky do r. 1881.

11) Dobroslav se mj. zasloužil o založení knihoven ve dvou desítkách obcí královéhradeckého okresu. Srov. L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 11–12.

12) Petra LANDSMANNOVÁ, *Hradecký stříbrný vítr*, Hradec Králové 2008 a Petra LANDSMANNOVÁ a kol., *Kulturní Hradec Králové: Knihovna města Hradce Králové 1894–2012*, Hradec Králové 2013, s. 13–14.

13) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 11.

14) Vladimír Bauer (1877 – úmrtí nezjištěno), středoškolský učitel, osvětový pracovník), srov. jeho práci *Rozluštění otázky veřejných čítáren*, Česká osvěta, roč. IX, 1913, duben, sešit 4, s. 73.

náročnější zájemce. Při pohledu do pramenů lze tuto zkušenost aplikovat i na hradecké prostředí.

Další problematický rozměr spolkových knihoven popsal Václav Štech, jenž byl respektovaným odborníkem knihovnického hnutí.¹⁵⁾ „*Kdo bedlivěji sleduje působnost těchto bibliothék, dospěje záhy náhledu, že není v Čechách ani tak těžko knihovnu zříditi jako ji udržeti. Jsou spolky, které za nedlouhou dobu své působnosti zakládaly knihovnu několikrát. Za spisy a vazbu vydány tu slušné částky; ale co neúnavná píle jedněch nadšenců zbudovala v letech, to pak často v krátkých měsících zmizelo, když správa knihovny ocitla se v rukách málo pořádných, nedostatečně energických nebo dokonce nedbalých.*“¹⁶⁾ Podle Štecha byla hlavní příčina v tom, že spolkové knihovny nebyly hlavní náplní činnosti většiny korporací. Členové spolků vykonávali svou činnost zdarma ve volném čase a spíš jako sekundární část své práce. Rovněž financí se spolkům dostávalo jen někdy a úroveň knihovny i stav periodik ovlivňovali funkcionáři rozdílných kvalit.

V neposlední řadě je třeba připomenout finanční hledisko, které byli nuceni zvažovat méně zámožní zájemci o četbu. Spolkové knihovny sice rozmnožovaly svůj fond z peněz členů, ale přístupné byly většinou jen jim: „*Všechny ty bibliotheky spolkové omezují své půjčky jen na členy, od nichž se žádá i několik zlatých ročního příspěvku; chudý je tedy od knihy odstrčen.*“ Takový byl kritický názor na spolkové knihovny z pera dalšího představitele knihovnického hnutí Františka Housera.¹⁷⁾

Tyto informace naznačují, že způsob pokrytí čtenářských potřeb převážně prostřednictvím spolkových knihoven a čítáren přestával i v Čechách dobovým potřebám stačit. Obzvlášť výrazně se nutnost reformy knihovnictví projevovala ve srovnání se zahraničím, kde představitelé tuzemské osvěty hledali inspiraci pro zlepšení stavu českých knihoven.

Když výhrady shrneme, nedostatečnost spolkových knihoven spočívala v tom, že nebyly s to nabídnout čtenářské služby v kvalitě a šíři, jak je začínala vyžadovat dynamicky se rozvíjející společnost. V tom spočíval největší nedostatek oproti systematicky budovaným obecním knihovnám.

15) Václav Štech (1859–1947), učitel, divadelní ředitel, spisovatel, dramatik a novinář, teoretik knihovnictví.

16) Václav ŠTECH, *O veřejných knihovnách*, Praha 1899, s. 3–4. Štech se stal v praxi reformátorem knihovnického prostředí ve svém domovském městě Slaný.

17) František Houser (1864–1934), učitel, publicista, propagátor knihovnictví, srov. jeho článek *Veřejné knihovny české*, Naše doba, roč. 6, č. 11, s. 802.

Veřejné knihovny a čítárny v českých zemích

Novou situaci ve vývoji čtenářských požadavků a čtenářských příležitostí popsal ve své práci věnované lidové výchově a osvětě Jiří Pokorný. Zde je základní charakteristika tohoto období z pohledu budování veřejných knihoven: „*Koncepce moderní veřejné knihovny vznikla v době mimořádného rozkvětu čtenářské kultury na přelomu 19. a 20. století. Tehdy vzrostly nároky na informace, nezbytné pro zvládnutí nových pracovních postupů či profesní růst, i na zábavu, která měla vyplnit volný čas, jehož postupně přibývalo.*“¹⁸⁾ Nejvýznamnějšími představiteli moderního veřejného knihovnictví, které dokázalo tento trend zvládnout, se staly ve druhé polovině 19. století země jako USA, Velká Británie, Německo nebo Dánsko.¹⁹⁾

Také v českém prostředí hrála kniha a spisovatelé tradičně důležitou úlohu. Pokud však jde o přístup k četbě, dlouho plnily vedle knihoven soukromých majitelů roli zprostředkovatele četby v širší míře pouze spolkové knihovny. Od devadesátých let 19. století se však i v Čechách začaly objevovat hlasy volající po veřejně přístupných knihovnách, které by byly budovány s podporou obce. Jedním z hlavních protagonistů této myšlenky se stal už zmiňovaný Václav Štech.

Štech prosazoval názor, že péče o knihovny by měla být povinností obce stejně jako péče o školy, nemocnice, chudobince atd.²⁰⁾ V otázce správného založení a udržování knihovny požadoval, aby se o ni staral placený pracovník. Na chod knihovny měla dohlížet malá skupina lidí znalých literatury, které by delegovala obec.²¹⁾ Oproti jiným názorům počítal s poplatky (byť malými) za knihovní služby. Měl za to, že co je

18) Srov. Jiří POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003, s. 183. Pokorný konstatuje, že to vedlo ke změně čtenářských návyků a tzv. druhé čtenářské revoluci.

19) Tématiku rozvoje knihoven v těchto zemích shrnuje J. POKORNÝ, *Lidová výchova*, na s. 185–202. K tématu též Ladislav Jan ŽIVNÝ, *Z knihovenské statistiky*, Česká osvěta, roč. IX, 1913, s. 55 a F. HOUSER, *Veřejné knihovny české*, s. 804.

20) V. ŠTECH, *O veřejných knihovnách*, s. 5–6.

21) *Tamtéž*. V názoru na knižní dary se shodují Štech i Houser. Zde vyjádření druhého z nich: „*Dary knih vzbuzují vždycky málo důvěry. Do knihovny nelze je vřadit bez pečlivé prohlídky. Dochází v nich spisy, mezi nimiž ob jeden je literární plevel. Knihy dávno odložené, k jejíž ceně pozornost vlastníkova od zběžného prohlédnutí nebyla upoutána, se oprašují, aby vyvolaly uctivé díky. Správa knihovny je přijme a zařadí jen z polovice, čímž shrnuje na svěřený ústav mnohou nepřízeň*“ – Srov. F. HOUSER, *Veřejné knihovny české*, s. 807.

bezplatné, to není vnímáno jako dost hodnotné. „*Ať je poplatek nízký, ať jsou chudí lidé od něho osvobozeni, ale pouhým rozevřením dveří knihoven podkopávají u velikého obecnstva lásku ke knize a u mnohých majetných lidí jejich netečnost k literatuře takto ještě opatřovati pečeti souhlasu, bylo by velkou chybou.*“²²⁾ Opačný názor zastával další teoretik knihovnictví, F. Houser, který soudil, že veřejná knihovna je určena především těm nejchudším, kteří si četbu jinak nemůžou opatřit: „*Každý poplatek, i krejcar, zabraňuje někdy sáhnouti po plodech lidského ducha, zdržuje snahu po poznání, a vlastním zdokonalování, a není-li v tom případě hotovým hříchem? Zprávy o amerických bibliothékách svědčí, že počet čtenářů po odstranění poplatku značně stoupl, ano někde se až zečtvěrnásobil.*“²³⁾

Vlivem osvěty se začal v 90. letech 19. století počet veřejných knihoven rychleji zvyšovat. Přibýly mezi ně i některé knihovny spolků,²⁴⁾ jež se otevřely nečlenům. Největší podíl na nárůstu však měly knihovny obecní. Význam této skutečnosti nemohl zpochybnit ani fakt, že podpora obcí nebyla poskytována vždy ve stejné výši.²⁵⁾

Z dnešního pohledu je poněkud překvapivé, že se objevily i hlasy zpochybňující správnost konceptu veřejných knihoven, protože údajně mohly odebírat potenciální kupce knih.²⁶⁾ Tyto ojedinělé názory ovšem nenabývaly vrchu a rozmach veřejných knihoven nemohly ohrozit.²⁷⁾

22) V. ŠTECH, *O veřejných knihovnách*, s. 10.

23) F. HOUSER, *Veřejné knihovny české*, s. 808.

24) J. POKORNÝ, *Lidová výchova*, s. 208. Zemská statistická kancelář se v r. 1910 pokusila zjistit i stav spolkových knihoven (přístupných jen členům spolku), vědeckých knihoven a čítáren. Do kategorie spolkových knihoven spadalo 1819 českých a 320 německých knihoven. Většinou patřily sokolským jednotám, hasičům, čtenářským besedám nebo agrárním sdružením. Vědeckých knihoven bylo v Čechách 32, zpravidla patřily umělecko-průmyslovým a městským muzeím. Dále bylo v Čechách 163 čítáren (12 odborných a 151 všeobecných), 149 českých, 11 německých a 3 dvojazyčné). Na jednu českou čítárnu vycházelo průměrně 76 časopisů, na německou 68. Nejvíce periodik nabízela čítárna města Prahy, spolu s pobočkami 638 časopisů. *Tamtéž*, s. 209

25) F. HOUSER, *Veřejné knihovny české*, s. 804.

26) Jedním z nich byl pražský univerzitní knihovník K. J. Beneš. Publikoval názor, že člověk si zpravidla nekoupí knihu, kterou si může vypůjčit, zejména beletrii. Proto by neměly být lidem, kteří si knihy můžou dovolit, veřejné knihovny přístupny. Proti tomu stál názor, podpořený statistikou, jak mnoho pro trh s knihami znamenají veřejné knihovny, kde se lidé s knižními tituly seznamují. *Srov. Časopis československých knihovníků* 7, 1928, s. 30–31.

27) Nejvýznamnější období pro vznik knihoven podporovaných z veřejných rozpočtů bylo desetiletí 1891–1900, kdy jich bylo založeno 289, potom

Pokud náš zájem přesuneme k veřejným čítárnám, zjistíme, že rozvoj obou příbuzných typů osvětových zařízení probíhal v určitých vlnách. Časopisy a noviny byly v Čechách po většinu druhé poloviny 19. století přístupny většinou jen prostřednictvím uzavřených spolkových čítáren. Také čítárny však čekala brzy změna k lepšímu v podobě specializovaných veřejných institucí, podobně jako k tomu došlo o něco dříve v případě knihoven. Na konci 19. století se tyto vlny do jisté míry proluly. V konkrétních lokalitách tento proces probíhal zpravidla tak, že po založení veřejné knihovny následoval s jistým zpožděním vznik veřejné čítárny.

Podívejme se, jak proces budování těchto veřejně přístupných osvětových zařízení probíhal v Hradci Králové, kde se nejpružnějším hybatelem tohoto procesu stal spolek Neruda.

Spolek Neruda – zakladatel čítáren a knihoven

Podpůrný a vzdělávací spolek Neruda pro politický okres Králové-hradecký je v dosavadní literatuře ve spektru hradeckých spolků poněkud opomíjeným jevem. Je to překvapivé z toho důvodu, že jako první ve městě otevřel *veřejnou čítárnu*, a tím o tři roky předběhl iniciativu podpořenou městem. Jeho *veřejná knihovna* začala pracovat současně s knihovnou obecní a po určitou dobu s ní úspěšně soutěžila v počtu čtenářů. Knihovna Nerudy jako první a nadlouho i jediná v Hradci nabízela i specializované *dětské oddělení*. Před popisem jeho aktivit na poli knih a časopisů se nejříve podívejme, z jakého podhoubí tato činnost vyrostla.

Spolek Neruda vznikl v červenci 1896. Ve stanovách se profiloval na prvním místě jako podpůrný spolek pro své členy v případě nezaviněné tísně²⁸⁾ a jako vzdělávací pro lid v Hradci Králové a přilehlém okrese.²⁹⁾ V praxi ale převažovala jeho činnost vzdělávací (přednášky, provoz knihovny a čítárny) a zábavní. Dalším důležitým bodem stanov, jenž byl systematicky uplatňován v praxi, byl cíl zakládat čítárny nejen v Hradci, ale i jeho okolí.

Kromě obvyklých spolkových funkcionářských pozic figurovali ve výboru dva *knihovníci* a dva *novináři*.³⁰⁾ První knihovník obstarával spolkovou

1901–1910 (246), dále 1881–1890 (167), 1871–1880 (63), 1861–1870 (46), 1851–1860 (8), 1841–1850 (6), před r. 1840 (1). Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. CXI Všeobecného úvodu.

28) Případalo to v úvahu jen u členství min. po dobu 1 roku a splnění některých dalších podmínek, jakou byli např. ochotní ručitelé. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále SOKA HK), fond Vzdělávací a podpůrný spolek Neruda (dále Neruda), Stanovy (tisk) 1896, kart. č. 1, inv. č. 7.

29) *Tamtéž*.

30) Později přibyl ještě archivář spolku, který měl ve speciální skřínce uchovávat důležité spolkové dokumenty.

knihovnu přímo v Hradci, druhý měl na starost knihovny v okolí města. První novinář spravoval čítárnu a spolkové prostory v sídle spolku, druhý dohlížel na hradeckou čítárnu spolu s prvním novinářem, a mimo to obstarával i čítárny v okolí.

Spolkové místnosti nalezl Neruda nejdřív v hostinci U Beků v Tomkově ulici,³¹⁾ od prosince 1896 v Hotelu Merkur na rohu Jiříkovy třídy (dnes třída ČSA) a Mostecké ulice, od srpna 1897 v dolejších místnostech Besedy na Svatojánském náměstí (dnes ul. V Kopečku) a nakonec od r. 1898 v restauraci U České koruny opět v Tomkově ulici.³²⁾

Spolek měl sice hlavní sídlo v Hradci, ale postupně si vybudoval síť poboček v okolních obcích. Zde byli získáni místní jednatelé a jako členové spolku i spříznění hostinští, u nichž získaly pobočky prostory pro svou činnost.³³⁾ V těchto lokalitách Neruda zakládal knihovny, jejichž jádrem se stávaly starší tituly.³⁴⁾

Prvním předsedou spolku se stal advokát Josef Baše,³⁵⁾ po jeho předčasné smrti v r. 1899 jej vystřídal Alois Hajn, redaktor Osvěty lidu.³⁶⁾ V raném

31) Ne vždy bylo soužití idylické. Jako příklad lze uvést žádosti členů o lepší čištění spolkových místností z června 1897. Jen o měsíc později obdržel naopak správní výbor dopis hostinského p. Holásky z hotelu Merkur, ať si spolek zařídí „svou vlastní obsluhu, osvětlení čítárny a případné topení, aneb aby si vyhledal jinou místnost pro čítárnu“. Stěhování bylo na krátko odloženo, ale po dalším konfliktu, podle spolku vyvolaném hostinským, bylo rozhodnuto o okamžitém odchodu z hotelu Merkur. Jako nová byla vybrána místnost v restauraci v dolních místnostech Besedy. Srov. SOKA HK, Neruda, Protokol schůzí výborových a členských 1897–1898 (dále Protokol 1897–1898), schůze 14. 6. a 22. 8. 1897.

32) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy, podpůrného a vzdělávacího spolku, pro okres Královéhradecký se sídlem v Hradci Králové*, Hradec Králové 1897, s. 12. Uloženo v SOKA HK, Neruda, kart. č. 1, inv. č. 8.

33) V červnu bylo na mimořádné valné hromadě rozhodnuto zaslat knížky venkovským jednatelům k vybírání příspěvků, ale s výběrem byly potíže i nadále, srov. zápis z 28. 6. 1897, kdy byla opět požadována náprava ve vybírání příspěvků. SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, 14. 6. a 28. 6. 1897, kn. č. 1, inv. č. 1.

34) Např. v srpnu 1897 bylo rozhodnuto poskytovat pro pobočku na Hrázce u Malšovic časopisy Samostatnost, Čas, Naše doba a Rozhledy. Pro tamní knihovnu bylo vybráno 30 knih, které se po přečtení vyměnily. SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 30. 8. 1897, kn. č. 1, inv. č. 1. Další záznam informuje o pobočce ve Svinarech, kde také vznikla knihovna o 30 svazcích: „*Ze spolková knihovna se těší veliké oblibě, je patrné z toho, že je skříň knihovní pořad vyprázdněna.*“ SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 11. 1. 1898, kn. č. 1, inv. č. 1.

35) Josef Baše (1850–1899), advokát, básník, předseda spolku Neruda v l. 1896–1899.

36) Alois Hajn (1870–1953), novinář, politik, překladatel, předseda spolku Neruda v l. 1899–1904. Osvěta lidu byla regionálním týdeníkem, vycházejícím v Hradci Králové od r. 1896. Více o novinových titulech vydávaných a redi-

období se do spolku přihlásilo 95 členů, ale během dalších měsíců jejich počet dosáhl až 450, později se pohyboval okolo 250. Mužům i ženám se zaručovala stejná práva,³⁷⁾ zohledňovaly se i finanční poměry v rodině, proto platili manželé, pokud vstoupili do spolku oba, nižší členský příspěvek.³⁸⁾

Sociální složení bylo velmi pestré a zasahovalo od nižších vrstev až po ty nejvyšší: členy spolku byli dělníci, zedníci, soustružníci, zámečníci, číšníci, úředníci, zaměstnanci obchodů, právníci, lékaři, úředníci, řemeslníci a živnostníci, správci podniků, hostinští, redaktoři, studenti vysokých škol, ale taky neprovdané i provdané ženy a vdovy. Chyběli pouze zástupci konzervativnější části společnosti, někteří příslušníci nejbohatších vrstev a kněží.

Neruda se přes úspěšný nábor členů a rychlý rozkvět různorodé činnosti musel vyrovnávat s častým napadáním z více stran. Zpočátku byl vnímán jako další z mnoha spolků, který bude dál třístit síly už existujících korporací.³⁹⁾ Prudší útoky ale přicházely od zástupců církevních a konzervativních kruhů, prostřednictvím novin *Obnova*, *Katolické listy* a *Český východ*, kde byli někteří členové spolku opakovaně napadáni. Odpovědi byly zpravidla publikovány v *Osvětě lidu*, jež byla se spolkem spojena členstvím a předsednictvím zmíněného redaktora A. Hajna.⁴⁰⁾ Neruda musel také čelit výtkám, že v něm hrají rozhodující roli Židé. Argument, že přístup do něj mají všichni, izraelitů není ze 450 členů ani 30 a ve spolku nemají žádnou funkci, nepomáhal.⁴¹⁾ Ideová sounáležitost spolku s *Osvětou lidu* a pokrokařské politické přesvědčení předsedy Hajna a zřejmě i dalších členů napovídá, že zde hrály roli politické a světonázorové rozpory. To byly nejspíš důvody, proč byl spolek Neruda ze strany konzervativních městských elit někdy v hradeckém společenském životě přehlížen.⁴²⁾

Po téměř eruptivním zahájení činnosti aktivita spolku Neruda postupně ochabovala a v pozdější době mezi mnoha hradeckými korporacemi ztrácel

govaných A. Hajnem lze nalézt v již citované práci A. DOUBRAVY, *Z Dějin východočeské žurnalistiky*, s. 19–20.

37) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 5.

38) SOKA HK, Neruda, Protokoly schůzí výborových 1898–1904 (dále Protokol 1898–1904), schůze 20. 2. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

39) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 5.

40) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 23. 10. 1899, kart. č. 1, inv. č. 1.

41) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 6.

42) V protokolu je zmíněna např. událost při návštěvě vídeňských Čechů, kdy byly na nádraží představeny místní spolky, ale zástupci spolku Neruda byli vedením města zcela ignorováni. SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 11. 9. 1897, kart. č. 1, inv. č. 1.

na významu.⁴³⁾ V r. 1904 se spolek rozpustil s tím, že velká část jeho cílů byla zřízením obecní knihovny a čítárny v Hradci Králové a jeho okolí naplněna.

Veřejná čítárna spolku Neruda

Nestranný pohled na činnost spolku ukazuje na některá hradecká prvenství. Nejvýznamnější z nich představovala, jak už bylo zmíněno, první veřejná čítárna ve městě, jež byla založena o tři roky dřív než čítárna podporovaná obcí.

Čítárna Nerudy vznikla v r. 1896, brzy po založení spolku, po předplacení prvních periodik. Rozdíl oproti spolkovým čítárnám byl ve větším počtu titulů a v přístupnosti bez poplatku široké veřejnosti, jak opakovaně ujišťovaly čtenáře inzeráty v novinách.⁴⁴⁾ Vedení spolku toto rozhodnutí interpretovalo jako možnost vzdělávání prostřednictvím novin a časopisů pro širší veřejnost. Desítky titulů periodik byly buď předpláceny ze spolkových finančních prostředků, nebo darovány.⁴⁵⁾

Čítárna měla otevřeno od 10 do 22 hodin (později se uvádí 21 hod.).⁴⁶⁾ Zpočátku bylo vystaveno 40 titulů novin a časopisů, koncem r. 1896 mělo být vyloženo 97 titulů.⁴⁷⁾ Dlouhodobě se toto číslo pohybovalo od 80 do 110,⁴⁸⁾ avšak během poměrně krátké doby, kdy se spolek dostal do finančních problémů, se snížilo na pouhých 23.⁴⁹⁾ V posledním období, kdy už se paralelně připravovalo otevření Palackého čítárny, byla odebírána jen Osvěta lidu, Čas a Naše doba.⁵⁰⁾

43) Srov. sdružený inventář k fondům hradeckých spolků v SOKA HK, na s. 42 úvodu k inventáři fondu spolku Neruda, z pera zpracovatelky fondu Mileny Lenderové.

44) Veřejná čítárna je „v místnostech spolkových otevřena a všem členům i nečlenům přístupna, Osvěta lidu, 30. 10. 1896, roč. I, č. 7. Dále tamtéž: „Čítárna tato jest přístupna i nečlenům, tedy nejširším vrstvám občanstva“, Osvěta lidu, 17. 10. 1896, roč. I, č. 6.

45) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 6. Více v pasáži o jeho čítárně.

46) Ratibor, 17. 10. 1896, roč. XIII, č. 42 a Osvěta lidu, 13. 11. 1896, roč. I, č. 8.

47) Ratibor, 21. 11. 1896, roč. XIII, č. 47. K činnosti veřejné čítárny a podpoře města srov. Osvěta lidu, 13. 11. 1896, roč. I, č. 8, a pasáž o veřejné lidové čítárně, *tamtéž*, 13. 11. 1896, roč. I, č. 8. Tisk přidal k číslům i další hlediska: mělo jít o „28 (titulů) svobodomyšlného směru, 10 pokrokových, 10 sociálních, 5 hospodářských, 10 sociálních, 5 hospodářských, 10 odborných, 2 realistické, 2 klerikální, 1 staročeský, 2 církevní, 3 antisemitské, 3 revue, 3 belletristické (ilustrované) a 3 německé neurčitěho směru“, Hlas lidu, 21. 11. 1896, roč. I, č. 7, 1896.

48) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 6.

49) SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 11. 1. 1898, kn. č. 1, inv. č. 1.

50) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 9. 10. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

Kompletní přehledy tisku pro toto období bohužel chybí. Ty, jež jsou uvedeny, byly zaměřeny ideově takřikajíc odleva doprava. Přes proklamovanou zásadu, že má jít o tisk všech směrů, se ale zdá, že převažovaly levicové, radikální a pokrokářské tituly.⁵¹⁾ Některé nové návrhy na předplatné bývaly odmítnuty s odkazem na špatný stav pokladny.⁵²⁾

Pokud jde o každodenní život čítárny, mnoho problémů bývalo s opožděným vyvěšováním tisku.⁵³⁾ Potíže s tím měly i mimohradecké pobočky, jejichž jednatelé často urgovali absenci novin a časopisů ve svých obcích.⁵⁴⁾ Komplikace byly i s chybějícími seznamy jednotlivých titulů a špatnou identifikací novinových rámu.⁵⁵⁾ Opakovaně se objevovaly žádosti, aby se správní výbor postaral o nápravu v čítárně.⁵⁶⁾

Po rozhodnutí sdružených spolků o zřízení Palackého čítárny v roce 1898 spolek Neruda kvůli nevalné finanční situaci postupně na svou vlastní čítárnu v podstatě rezignoval.⁵⁷⁾ V dubnu 1899 konečně idea obdobného podniku podpořeného obcí nabrala konkrétní podoby. Město se zavázalo platit Palackého čítárně 200 zlatých ročně⁵⁸⁾ a poskytnout jí bezplatně místnost. To přivedlo spolek k rozhodnutí vlastní čítárnu definitivně zrušit.⁵⁹⁾

Spolek Neruda jako ustavující člen sdružení schválil na činnost Palackého čítárny příspěvek 10 korun, zvolil své delegáty do širšího vedení a rozhodl se věnovat jí vývěsní štít s nápisem „veřejná čítárna“ a rámy na

51) Mezi nimi je třeba v první řadě uvést hradecké noviny Ratibor, Osvěta lidu a Hlas lidu, dále V před, Probuzení, Zář, Rudá zář, Lid a Ruch, Osvěta, Samostatnost, Salon odmítnutých, Volné listy, Nový kult, Český deník, Sociální demokrat, Právo lidu, České zájmy. Není jasné, jestli byla přímo spolkem odbírána i katolická Obnova, vydávaná rovněž v Hradci, na jejíž útoky členové spolku často reagovali v Osvětě lidu. SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 14. 6. 1897 a 28. 6. 1897. a 13. 7. 1897 a 30. 7. 1897, 3. 8. 1897, kn. č. 1, inv. č. 1 a Protokol 1898–1904, schůze 29. 5. 1899.

52) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 29. 5. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

53) Srov. na mnoha místech v Knize přání spolku Neruda 1896–1898, kn. č. 6, inv. č. 6.

54) SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 14. 6. 1897, 28. 6. 1897, 13. 7. 1897, 30. 7. 1897. a 3. 8. 1897, kn. č. 1.

55) SOKA HK, Neruda, Protokol 1897–1898, schůze 31. 7. 1897, kn. č. 1, inv. č. 1.

56) *Tamtéž*.

57) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 11. 1. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

58) 200 zlatých = 400 korun v nově měně. R. 1892 byla vyhlášena korunová měna, v oběhu od r. 1893. Dlouho se ale ještě počítalo v obou měnách souběžně, proto zde čtenář nalezne hodnoty ve zlatých i korunách. Poměr byl 1 zlatka = 2 koruny, proto je v této relaci třeba posuzovat i dotace obce.

59) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 10. 4. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

časopisy.⁶⁰⁾ První veřejná instituce tohoto typu tím v Hradci zanikla, ale její zakladatelé a protagonisté se svými zkušenostmi podíleli i na práci čítárny nové.

Veřejná knihovna spolku Neruda

Hned v prvním období činnosti spolku Neruda se objevují informace, že vedle čítárny bude co nejdříve otevřena i knihovna,⁶¹⁾ která začala pracovat ve spolkových místnostech od 7. října 1896. Pro náš výklad je důležité, že podobně jako čítárna byla brzy bezplatně otevřena pro všechny zájemce bez rozdílu.⁶²⁾ Spolek Neruda tak jen o tři dny později než obec otevřel svou knihovnu hradecké veřejnosti: „*A když viděl výbor, že opravdu se čte a i mnoho čte, že i knihy vědecké, obyčejně v prachu ležící, jsou hledány, provedl dobrý uznání hodný čin. Dal na valné hromadě návrh na zveřejnění této knihovny. Návrh ten přijat a knihovna otevřena všemu obecnstvu.*“⁶³⁾ Neruda se zavázal pořizovat beletrii a odbornou literaturu i v budoucnu.⁶⁴⁾ Knihovna se sice dál rozrůstala, ale poměrně pomalým tempem. Při jejím otevření se jednalo o 400 svazků, ze začátku roku 1900 máme zprávu o 700 svazcích.⁶⁵⁾

Základ fondu vznikl z koupí i darů, např. od strany pokrokové, vydavatelského družstva Osvěty lidu a Hlasu lidu, spolku Dobroslav, od lékařů Alberta Ippena a Otakara Klumpara, redaktora Aloise Hajna nebo knihkupce Břetislava Eduarda Tolmana.⁶⁶⁾ Tento poslední případ ovšem odpovídal tomu, co popisovali jako problematický jev knihovničtí teoretici Štech i Houser – že totiž exempláře ze sbírek často nemají valnou hodnotu. V zápisu ve spolkovém protokolu se uvádí, že knihkupec Tolman daroval spolku řadu svazků ze své zrušené půjčovny, kterou provozoval při svém podniku. Následuje ovšem dodatek, že až na dětské tituly jsou to bezcenné kusy, proto bylo rozhodnuto je zničit.⁶⁷⁾

Spolková knihovna Nerudy je v pramenech běžně nazývána knihovnou veřejnou. Příležitost k výpůjčkám měli čtenáři ve spolkových místnostech

60) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 3. 11. 1899 a 5. 3. 1900, kn. č. 2, inv. č. 2.

61) Ratibor, 18. 7. 1896, roč. XIII, č. 29.

62) Ratibor, 17. 10. 1896, roč. XIII, č. 42.

63) *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 6.

64) *Tamtéž*, s. 9.

65) Osvěta lidu, 1. 1. 1900, roč. IV, č. 4.

66) Osvěta lidu, 13. 11. 1896, roč. I, č. 8, Osvěta lidu 1. 1. 1900, roč. IV, č. 4, SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 3. 1. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2, *Rok činnosti a další úkoly Nerudy*, s. 14.

67) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 1. 8. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

vždycky v neděli od 11 do 12 hodin dopoledne a ve čtvrtek od 19 do 20 hodin večer.⁶⁸⁾ Od založení knihovny do srpna 1897 bylo zapůjčeno 2 308 svazků 1 083 vypůjčitelům.⁶⁹⁾ V roce 1899 si zde vypůjčilo 3 161 čtenářů 8 401 svazků, a to ještě byla knihovna kvůli revizi v létě dva měsíce uzavřena.⁷⁰⁾

Jak už bylo zmíněno, spolek Neruda se mohl vedle první čítárny ve městě pochlubit i první specializovanou dětskou knihovnou, otevřenou z podnětu valné hromady:⁷¹⁾ „*Provedení návrhu toho – jenž vyšel z ná-zoru, že o výchovu rozumovou i mravní našeho dorostu nutno již v nej-ranějším věku péči míti, opřen o pedagogickou pravdu, že duše dětská v prvním rozvoji svých sil je nejměkčí, nejtvárnější, aby uzpůsobena býti mohla pro dobré cítění a chtění – svěřeno zkušeným odborníkům.*“⁷²⁾ Návrh byl tedy realizován profesionálně a s neobvyklým citem pro tento typ literatury.

Zájem o knihovnu pro děti i pro dospělé byl tak značný, že čtenáři začali brzy pocítovat jejich nedostatek, přestože už byla otevřena i knihovna obecní.⁷³⁾ Tento problém byl nakonec řešen několika cestami. Doplněním o nové knihy, dále revizí, která měla vést ke znovuzískání nevrácených svazků, a také zpřísněním pravidel pro půjčování.

Návrh půjčit si větší obnos ke koupi nových knih byl nejprve zamítnut.⁷⁴⁾ Jako prozatímní řešení bylo rozhodnuto zaplatit za každý výpůjční lístek 2 krejcare, aby byly získány alespoň nějaké prostředky.⁷⁵⁾ Brzy na to byl však přece jen schválen návrh na půjčku 50 zlatých: 40 zlatých bylo určeno na oddělení pro dospělé, 10 zlatých pro oddělení dětské. Za tímto účelem byl požádán časopis Školský obzor, aby doporučil tituly, které byly pak na úvěr zakoupeny u knihkupce Tolmana.⁷⁶⁾

68) Osvěta lidu, 30. 10. 1896, roč. I, č. 7.

69) Rok činnosti a další úkoly Nerudy, s. 14.

70) Osvěta lidu, 6. 1. 1900, roč. V, č. 2.

71) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 12.

72) Rok činnosti a další úkoly Nerudy..., s. 7.

73) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 6. 3. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

74) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 20. 11. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

75) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 27. 11. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

76) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 11. 12. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

Pro prevenci krádeží a nevracení knih výbor doporučil z dětského oddělení půjčovat jen jeden den v týdnu a výhradně za přítomnosti rodičů.⁷⁷⁾ Mimo to byla provedena revize, díky níž bylo zjištěno, že nebylo vráceno 200 svazků.⁷⁸⁾ Spolkový sluha obdržel seznam, aby nedbalé čtenáře upomínal a zdůraznil jim možnost dohody s knihovníkem na výši pokuty, pokud zápůjčku urychleně vrátí.⁷⁹⁾ I po dalším měsíci však chybělo stále mnoho knih, a tak se správní výbor zaměřil na zásadnější změny knihovního řádu.⁸⁰⁾ Knihy se měly nově půjčovat jen dobře známým čtenářům, nebo těm, za které se zaručí spolehlivá osoba z řad spolku, jejíž jméno mělo být zaznamenáno k výpůjčce.⁸¹⁾

Protože se soudilo, že ztráty vznikají hlavně při návalech za přítomnosti mnoha dospělých i dětí, byla dětská knihovna zcela oddělena a půjčovalo se z ní jen jednou týdně ve středu. V oddělení pro dospělé se mělo zavést nové pravidlo, podle kterého se v určitý čas knihy jen půjčovaly a v jiný se vracely. V neposlední řadě měl v otevírací době sloužit navíc jeden knihovník, jenž měl podržet u sebe vybranou knihu i lístek se zapsanými tituly, dokud čtenář nedokončí svůj výběr.⁸²⁾

Jak už bylo zmíněno, spolek Neruda ukončil svou činnost v roce 1904. Na hodnocení jeho čtenářských aktivit lze aplikovat výrok jeho výboru, který ve spolkových záznamech použil v jedné z etap svého působení: „*Veřejná knihovna Nerudy dostála čestně svému úkolu.*“⁸³⁾ Nemohla však překonat omezení a bolesti, které byly typické pro spolkové knihovny: nedostatek financí, výkyvy spojené s personálními výměnami a s tím spojenou kampaňovitostí činnosti, kdy se v knihovně léta hojná střídala s období bídy a nedostatečné nabídky pro čtenáře. Tyto nedostatky slibovala odstranit teprve systematická práce obecní knihovny, jež by byla dlouhodobě podporována vedením města.

77) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 23. 1. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

78) Ratibor, 25. 6. 1898, roč. XV, č. 26.

79) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 10. 7. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

80) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 1. 8. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

81) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 7. 8. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

82) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 29. 1. 1900, kn. č. 2, inv. č. 2.

83) SOKA HK, Neruda, Protokol 1898–1904, schůze 24. 9. 1899, kn. č. 2, inv. č. 2.

Veřejná obecní knihovna v Hradci Králové

Myšlenku na založení obecní knihovny podnítil v r. 1893 profesor královéhradecké reálky Alois Matuška, který do města přišel z Jindřichova Hradce.⁸⁴⁾ Matuška pro ni vzápětí získal dalšího jindřichohradeckého kulturního pracovníka Ludvíka Domečku,⁸⁵⁾ jenž se tehdy také přistěhoval do Hradce Králové, a městského radního (od r. 1895 starostu) Františka Ulricha.⁸⁶⁾ K těmto třem protagonistům se připojila redakce novin Ratibor, která poskytla významnou medializaci sbírce knih, do níž pak přispěli zástupci téměř všech vrstev obyvatel.⁸⁷⁾

V roce 1894 byl poprvé na programu schůze městského zastupitelstva návrh na schválení 100 zlatých pro knihovnu.⁸⁸⁾ Při jednání musel navrhovatel F. Ulrich při dotazu zastupitelů obhajovat samotný účel návrhu: „*To je velectění pánové fakticky položka nová. Jest to malý počátek podniku, který již v jiných městech dávno mají. Jak se každá obec stará o chudinu a její fyzické potřeby, tak jest i její povinností obce dojista, aby chudý lid při potřebách pokroku kulturního nebyl zkracován, aby mu byla zadarmo poskytnuta četba slušná. A to se může státi jedině tím, když se zřídí obecní knihovna, pozvolna, tak aby se během 15 let (sic!) to stalo skutkem. Správu by převzal dojista z ochoty odbor muzejní. Přesvědčili jsme se, velectění pánové, že jiná města mají všude položky větší, a protož doufám, že i vy tuto položku ráčíte schváliti a takto dobrému zajisté dílu počátek dáte!*“⁸⁹⁾ Je třeba uvést, že starosta Ulrich v argumentaci o „jiných městech“ vybavených vlastními knihovnami a o výši jejich dotací operoval informací, která byla poněkud nadsazená. Ze srovnatelných měst východních Čech pracovala v r. 1894 obecní knihovna pouze v Holicích, Chrudimi a ve Dvoře Králové. Pravidlem nebyla ani jejich údajná tamní vyšší dotace, na kterou se starosta odvolával. V dobrém smyslu podnícen A. Matuškou a L. Domečkou ovšem správně vycítil jeden z dobových trendů a neváhal myšlenku na zřízení knihovny podpořit.

84) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 28.

85) Ludvík Domečka (1861–1937), historik, archeolog, ředitel hradeckého muzea.

86) František Ulrich (1859–1939), advokát, poslanec zemského sněmu, starosta Hradce Králové v l. 1895–1929.

87) Alois Matuška (1862–1922), středoškolský profesor, publicista.

88) Tj. 200 korun v nové měně. SOKA HK, Archiv města Hradec Králové (dále AMHK), Protokoly zastupitelstva 1894, schůze 12. 1. 1894, kn. č. 259, inv. č. 549.

89) SOKA HK, AMHK, Protokoly zastupitelstva 1894, schůze 12. 1. 1894, kn. č. 259, inv. č. 549.

Jeden ze zastupitelů sice oponoval, že „*knihy mnoho mohou lid kaziti*“ a požadoval kontrolu nad jejich výběrem, protože „*nic tedy teď nepoškodí lid tak jako kniha špatná*.“ Starosta jej však ujistil, že s dohledem nad knihovnou se počítá prostřednictvím muzejního odboru, v němž pracovalo osm členů zastupitelstva.⁹⁰⁾ Poté byla tato nevelká, za to důležitá položka bez dalších průtahů schválena.⁹¹⁾

Idea budování veřejné obecní knihovny měla značný ohlas v místních novinách, jejichž redaktoři ovšem nepočítali s patnácti lety příprav a žádali taková opatření, aby bylo možné otevřít knihovnu co nejdříve.⁹²⁾ Objevovaly se zprávy, že díky úspěšné sbírce knih by už brzy mohla být knihovna otevřena.⁹³⁾ V průběhu týdnů a měsíců byly publikovány pravidelné informace o dárcích, zejména učitelích a studentech hradeckého gymnázia, reálky a učitelského ústavu. V této roli se ale postupně objevují zástupci v podstatě všech vrstev obyvatelstva, převážně z Hradce, někdy ale i ze vzdálenějších obcí. V červnu 1894 fond dosahoval 200 svazků, v červenci už 400. K tomu byly téhož roku z obecních peněz zakoupeny exempláře ze dvou soukromých knihoven. Stoupala ovšem i očekávání obyvatel od obce, od níž se čekalo kromě peněz i poskytnutí prostor a zajištění knihovníka.⁹⁴⁾

Pravděpodobně během prázdnin r. 1894 však náhle město opustil A. Matuška, jenž odešel zpět do Jindřichova Hradce. Veřejnost to vedlo ke skeptickým myšlenkám o dalším osudu knihovny, jež za všechny vyjádřila redakce Ratiboru: „*Odchodem p. prof. A. Matušky z města našeho utuchla, jak se zdá nadobro, myšlenka, soukromými sbírkami položit základ k lidové knihovně, již u nás tolik potřebí. (...) Není v městě našem nikoho, kdo by na se vzal péči o to, a kdo by, uznávaje důležitost podniku takového pro město naše, hledal vytrvale příznivce a podporovatele jeho*.“ Text ale končil vyjádřením naděje, že někdo po Matuškově úlohu přece jen převezme.⁹⁵⁾

90) Od toho momentu byla obecní knihovna spravována muzejním odborem, a to až do r. 1907, kdy péči o ni převzal odbor osvětový a umělecký.

91) SOKAHK, AMHK, Protokoly zastupitelstva 1894, schůze 12. 1. 1894, kn. č. 259, inv. č. 549. V dubnu téhož roku se pak v tisku objevil obsáhlý příspěvek A. Matušky, v němž byla značná očekávání v oblasti budování obecní knihovny kladena také na muzeum, jehož součástí by byla i obcí podpořená knihovna, srov. Ratibor 7. 4. 1894, roč. XI, č. 14. Svědčí to nejspíš o postupném vyjasňování způsobu a místa fungování obecní knihovny. Zanedlouho ovšem došlo ke zřetelnému oddělení studijní knihovny průmyslového muzea, jejíž vznik se spolu s odbornou čítárnou datuje k ustavení průmyslového muzea v r. 1896, a knihovny obecní (nebo také „lidové“), která byla otevřena v říjnu téhož roku.

92) Ratibor, 28. 4. 1894, roč. XI, č. 17.

93) Ratibor, 5. 5. 1894, roč. XI, č. 18.

94) Ratibor, 16. 6. 1894, roč. XI, č. 24.

95) Ratibor, 17. 11. 1894, roč. XI, č. 46.

Zprávy o budování knihovny se objevují opět v dubnu 1896, kdy fond čítal 700 svazků. Sbírka pokračovala a někteří dokonce vnímali i širší regionální ambice celé akce. Svědčí o tom výzva čtenářům, aby přispěli „*ke zřízení velké obecní knihovny v Hradci Králové, která má sloužiti spolu celému zdejšímu kraji*“ a aby „*sbírku knih poučných a zábavných ve prospěch zřízení velké knihovny krajské pro Hradecko rozmnožili dále*“.⁹⁶⁾

Knihy nejdřív ukládal ve svém bytě L. Domečka, později byly umístěny na radnici na chodbě. Otevření knihovny se očekávalo ještě v r. 1896 díky příspěvku 180 zlatých od obce na pronajmutí místnosti.⁹⁷⁾ Zřízena byla funkce knihovnika, kterým se stal městský asistent Karel Paul. Ten nakonec za uvedenou sumu uskladnil knihy ve svém bytě v prvním poschodí domu čp. 59 na Děkanském náměstí a za roční odměnu 144 zlatých je začal ve volném čase od 4. října 1896 půjčovat.⁹⁸⁾ Toto datum lze považovat za skutečný počátek činnosti královéhradecké veřejné knihovny. Její otevírací doba byla v tomto období v neděli od 13 do 14 hod a ve středu od 19 do 20 hodin.⁹⁹⁾

Zde je na místě uvést názor Lii Koudelkové-Polákové, autorky práce o dějinách hradecké městské knihovny, podle níž nebyl její vznik vyvolán reálnou čtenářskou potřebou. Podle autorčina mínění vedly obec k jejímu otevření pouze prestižní důvody, protože obyvatelé Hradce měli dostatek příležitostí opatřit si četbu ve spolkových knihovnách.¹⁰⁰⁾ Přesto, jak připouští sama autorka, byla nově vzniklá obecní knihovna (a s ní i knihovna Nerudy) využívána v obtížně pochopitelné intenzitě.¹⁰¹⁾ Způsob argumentace starosty Ulricha, jakým poukazoval při jednání městské rady na existenci obecních knihoven v jiných městech, ukazují opravdu i na to, že založení té hradecké bylo ze strany obce *také* krokem prestižním. Vzhledem k vysoké návštěvnosti obou veřejně přístupných knihoven – na tomto místě akcentujeme především knihovnu obecní – je však třeba vidět, že Hradečané konce 19. století potřebnost veřejné knihovny potvrdili svou

96) Ratibor, 18. 4. 1896, roč. XIII, č. 16, 25. 4. 1896, roč. XIII, č. 17, 9. 5. 1896, roč. XIII, č. 19 a 6. 6. 1896, roč. XIII, č. 23.

97) Ratibor, 11. 4. 1896, roč. XIII, č. 15.

98) Dnes Náměstí Jana Pavla II. Srov. práci L. KOUDELKOVÉ-POLÁKOVÉ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 29 a také Pamětní knihu města Hradec Králové 1896–1904, SOKA HK, AMHK, inv. č. 516, kn. č. 227, s. 58.

99) Ratibor, 3. 10. 1896, roč. XIII, č. 40.

100) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 28.

101) *Tamtéž*, s. 29.

vysokou návštěvností.¹⁰²⁾ Zprávy z tisku obrovský zájem o její služby jen potvrzují: „*Vítáme otevření lidové knihovny, jež zajisté hojně bude mítí čtenářstva a přinese pro duševní jeho uvědomění a zušlechtnění účinek nemalý*“¹⁰³⁾ v Osvětě lidu nebo „*jak uvítáno bylo v obecnstvu otevření lidové knihovny a jak vhod mu přišlo, dokazují četné výpůjčky knih*“¹⁰⁴⁾ v Ratiboru. Počet vypůjčených svazků byl „*nejlepším důkazem, jak bylo knihovny této v městě našem potřeba. Kruh čtenářů stále roste, a jsou to hlavně třídy, na něž při zakládání knihoven myšleno, které ji nejvíce používají*.“¹⁰⁵⁾

Knihy mezi tím dál přibývaly koupí i prostřednictvím sbírky. Ve zprávě muzejního odboru, jenž knihovnu od počátku spravoval, se v červnu 1899 píše, že čítá přes 1 000 svazků. K tomu bylo zakoupeno zejména mnoho děl z oblasti beletrie a naučné literatury.¹⁰⁶⁾ Největší zájem byl o knihy B. Němcové, K. Světlé, F. J. Rubeše, V. Hála, V. B. Třebízského, A. Jiráska, S. Čecha, J. Vernea, J. Nerudy a I. Hermana.¹⁰⁷⁾

Po plném rozběhnutí činnosti obecní knihovny si např. v r. 1898 půjčilo 1 966 osob 5 699 svazků, další rok už 2 272 osob 6 195 svazků. Od zahájení činnosti do konce r. 1899 bylo půjčeno celkem 22 418 svazků 8 311 osobám.¹⁰⁸⁾ Byl to jistě velký úspěch, který je ale dobré uvést do srovnání s výpůjční statistikou knihovny spolku Neruda, jež se v r. 1899 mohla pochlubit 8 401 svazky vypůjčenými od 3 161 čtenářů.¹⁰⁹⁾ Pokud bychom

102) Prání lidí bylo zřejmé: „*Kéž by dosavadní horlivost neochabovala, pak bychom se dříve, než bylo se lze při zahájení akce této nadíti, dočkali otevření knihovny pro lid, u nás tolik potřebné*“, Ratibor 14. 7. 1894, roč. XI, č. 30.

103) Osvěta lidu, 2. 10. 1896, roč. I. 1896, č. 5.

104) Ratibor, 10. 10. 1896, roč. XIII, č. 41.

105) Ratibor, 5. 12. 1896, roč. XIII, č. 49.

106) Ratibor, 17. 6. 1899, roč. XVI, č. 23, s. 360

107) Osvěta lidu, 6. 1. 1900, roč. 5, č. 2.

108) *Tamtéž*.

109) Osvěta lidu, 6. 1. 1900, roč. 5, č. 2. Podpora hradecké obecní knihovny ovšem nebyla nijak vysoká. Zvýšila se sice na 400 korun ročně, jak ukazují přehledy z r. 1905, ale některé srovnatelné obce dávaly na knihovnu víc. Oproti Hradci (v r. 1900 měl 9 767 obyvatel) dávala např. Chrudim jen o něco později 1 300 K (13 045 obyv.), Pardubice rovněž 1 300 (17 031), Kutná Hora 1 217 (14 814), Náchod 800 (10 049), Jaroměř 450 (6 671). Naproti tomu Jičín jen 220 K (9 759) a Dvůr Králové 200 (10 913). Záleželo samozřejmě i na tom, v jaké fázi budování se knihovna nacházela. Např. v Pardubicích bylo tehdy jen 1 666 sv., v Hradci zhruba o třetinu více (2 116 sv.). Většinou však byly uvedené knihovny počtem svazků větší, v Chrudimi bylo toto číslo dokonce čtyřnásobné. Pro srovnání – Praha s 200 000 obyvateli dotovala svou městskou knihovnu 35 737 korunami (do 4 knihoven dávala celkově 39 308 K), Plzeň s 68 079 obyvateli poskytovala 7 032 K (celkově dvěma knihovnám 7 865). Nej-

z těchto čísel chtěli generovat celkový zájem o hradecké veřejné knihovny, musíme pochopitelně výpůjčky v obou institucích sečíst. Výsledek svědčí bezpochyby o tom, že zájem čtenářů o služby veřejných knihoven byl velký.

V čp. 59 na Děkanském náměstí obecní knihovna působila do r. 1899, kdy byla přestěhována do společných prostor k Palackého čítárně v domě čp. 33.¹¹⁰⁾ Tam zůstala do r. 1901, ale počátkem r. 1902 se opět stěhovala, tentokrát do vlastních prostor v rámci téhož domu. R. 1908 získala navíc místnosti vedlejšího bytu.

Knihovna byla dlouhodobě spravována muzejním odborem, až roku 1907 byla převzata do péče nově zvoleného odboru osvětového a uměleckého. Do roku 1908 byl knihovníkem Karel Paul, po té se jeho nástupcem stal Vojtěch Valášek. Knihovna byla nucena přerušit činnost po vypuknutí první světové války, přechodně pak působila na více místech, kde i v době omezení společenského života plnila funkci střediska české kultury.¹¹¹⁾

Palackého veřejná čítárna

Už při otevření obecní knihovny v říjnu 1896 vyšel v Osvětě lidu článek, který vedle oslavných slov volal po obci podpořeně čítárně: „*Na konec malou poznámku městské radě na uvážení: nedala by se nějaká příhodná místnost obecní zříditi za čítárnu? Nastanou zimní večery, nedělní a sváteční odpůldne a taková veřejná čítárna by mnohým přišla vhod. Máme na mysli po většině nejmladší a hlavně dělnickou generaci. Doufáme, že by se veřejná čítárna osvědčila. Trochu uvažování by snad neškodilo.*“¹¹²⁾ Trvalo však ještě mnoho měsíců, než došlo na veřejnou iniciativu, která veřejnou čítárnu podpořenou obcí přivedla k životu.

větší z měst německého jazyka Ústí nad Labem (37 265 obyv.) dávalo celkem 6 761 K (dva subjekty, veřejná knihovna neuvedena) a Liberec (34 099 obyv.) dával 4 173 K (celkově dvěma knihovnám 8 873 K). Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 177–179.

110) Ratibor 16. 12. 1899, roč. XVI, č. 50.

111) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 30. Srov. taky v publikaci *Hradec Králové*, Hradec Králové 1923, kap. o Palackého čítárně, s. 110–112, dále *Hradec Králové a okolí*, Hradec Králové 1932, s. 31 a Jan DIVECKÝ, *Počátky a rozvoj Veřejné čítárny Palackého*, Královéhradecká ročenka 2, 1913, s. 105–109. Archivní fond Okresní knihovna Hradec Králové, uložený v SOkA HK, bohužel nabízí archiválii až od r. 1922. Dokumenty k tématu v péči současné Knihovny města Hradce Králové představují vedle některých fotografií ve velké většině pouze opisy, výpisy a výstřižky z tisku.

112) Osvěta lidu, 2. 10. 1896, roč. I, č. 5.

Jak jsme mohli vidět v jedné z předchozích kapitol, zhruba v tomto období byla v Hradci otevřena první veřejná čítárna spolku Neruda. Ta však byla i redakcí Osvěty lidu, spřízněné se spolkem Neruda, zřejmě považována jen za přechodné řešení. Až v červnu 1898 při oslavách stého výročí narození Františka Palackého¹¹³⁾ se objevila iniciativa sdružených spolků, která vedla k založení čítárny podporované obcí. Na mimořádné schůzi městského zastupitelstva byl přijat návrh městské rady na průběh oslav; součástí tohoto rozhodnutí bylo také podpořit zřízení veřejné čítárny a věnovat 50 zlatých v rámci avizované sbírky na tento účel.¹¹⁴⁾

Jenže založení čítárny nebylo v praxi tak jednoduché. Spolky původně navrhly dvoudenní oslavy a předložily radě plán akcí s žádostí o protektorát, ale ta se nakonec rozhodla pořádat oslavy sama. Spolky se nakonec omezily na přednášku T. G. Masaryka a plán založit veřejnou čítárnu zaštitěnou Palackého jménem.¹¹⁵⁾ Ještě v červnu 1898 byla podána na zastupitelstvo žádost o propůjčení, osvětlení a vytápění čítarenských místnosti. Teprve na konci prosince však byla žádost projednána v městské radě,¹¹⁶⁾ která schválila přidělení prostor dokonce až v dubnu 1899. Tehdy bylo konečně rozhodnuto umístit čítárnu spolu s obecní knihovnou v bývalé třídě chlapecké školy na Velkém náměstí čp. 33. Sdílení prostor bylo podmínkou pro udělení části subvence určené pro knihovnu.¹¹⁷⁾ Tehdy se konečně dostalo čítárně jednoznačné podpory.¹¹⁸⁾ Jejím zřízením také pomohla veřejná sbírka, která vynesla 535,22 korun. Po skončení oprav byla místnost zařízena a připravena ke slavnostnímu otevření, ohlášenému na 17. prosince 1899.¹¹⁹⁾

113) František Palacký (1798–1876), český historik a politik, poslanec zemského sněmu a říšské rady, spisovatel, organizátor kulturního a vědeckého života v českých zemích.

114) SOKA HK, AMHK, Protokoly ze schůzí zastupitelstva, mimořádná schůze 2. 6. 1898, kn. č. 263, inv. č. 552, a Ratibor 4. 6. 1898, roč. XV, č. 23.

115) *Veřejná čítárna Františka Palackého* pracovala už od r. 1897 v Jaro-měři. Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 181.

116) SOKA HK, AMHK, Knihy městské rady, 51. schůze, 27. 12. 1898, kn. č. 620, inv. č. 609.

117) Dle J. AUERHANA, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 181 „vydržovaly“ čítárnu obec a spolek (tzn. sdružené vzdělávací spolky, jak stojí v poznámce). Čítárna dostávala od obce roční dotaci 400 K, od okresu 20 K. Neruda v publikaci není zmíněn, protože v r. 1904 ukončil činnost. Je tu ale uvedena ještě čítárna hradeckého průmyslového muzea, již se budeme věnovat v příslušné kapitole.

118) SOKA HK, AMHK, Knihy městské rady, 21. schůze, 23. 5. 1899, kn. č. 320, inv. č. 609.

119) Srov. L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 15–16, dále *Knihovna města Hradce Králové 1894–2012*, s. 17 a Ratibor, 16. 12. 1899, roč. XVI, č. 50.

V tento den se v 9 hodin ráno sešli v místnosti čítárny zástupci města a zakládající členové sdružených spolků, včetně představitel mnoha dalších spolků a veřejnosti. „*Přítomné přivítal předseda družstva „čítárny Palackého“ p. MUDr. Klumpar vřelým oslovením, v němž vylíčil důležitost a účel veřejné čítárny a vzdal díky obci Královéhradecké, jakož i všem podporovatelům myšlenky té dík za podporu. Starosta p. Dr. Ulrich vyslovil své potěšení, že důležitý kulturní podnik, jakým je veřejná čítárna, ve skutek se uvedl, vzpomínal, jak zařízeny jsou podobné čítárny v cizozemsku, děkoval komitétu, který pak o zařízení její se staral a přál si jen, aby měla vždy čtené čtenářů. Na konec ještě Dr. Klumpar připomněl, že v čítárně nebude se hověti jen jedinému směru, nýbrž že všechny směry vážnějšími listy budou zastoupeny.*“¹²⁰⁾

O způsobu správy čítárny se jednalo ještě po jejím otevření v lednu roku 1900 na valné hromadě třinácti spolků.¹²¹⁾ Do širšího výboru mohl vyslat každý spolek platící 10 korun svého delegáta a náhradníka, zvolené na jedno volební období. Ze širšího výboru se volil zmíněný výbor užší, složený z předsedy, pětičlenného výboru a dvou revizorů účtů. V užším výboru měli právo zasedat také delegáti obecní knihovny, městské rady a místního odboru Československé obchodnické besedy s právem hlasovacím.¹²²⁾

Muzejní odbor, který spravoval knihovnu, předplácel pro čítárnu široké spektrum periodik, jež poté připadly právě knihovně. Vedle časopisů a novin zde byla k dispozici příruční knihovna, jež byla ale zpočátku spíše dílem náhodných darů.¹²³⁾ Dozor prováděl placený *kustod* (jinde označovaný jako *sluha*), který v ní udržoval pořádek.¹²⁴⁾ Místnosti nebyly příliš komfortní, jak po letech vzpomínal předseda užšího výboru Leopold Batěk: „*Město věnovalo bezplatně místnost, která nebyla příliš reprezentační. Vchod v rohu nevalně osvětlené chodby, hladce obílené stěny, několik jednodu-*

120) Ratibor, 23. 12. 1899, roč. XVI, č. 51. Pouhý den po otevření máme pak doklad o žádosti o subvenci ze strany výboru čítárny, když žádá městskou radu o 20 zlatých, které jí byly schváleny – srov. SOKA HK, AMHK, Knihy městské rady, schůze 18. 12. 1899, kn. č. 321, inv. č. 610.

121) To je nejspíš důvod, proč J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, uvádí na s. 181 jako datum založení čítárny až rok 1900.

122) *Knihovna města Hradce Králové 1894–2012*, s. 18 a Jan DIVECKÝ, *Počátky a rozvoj Veřejné čítárny Palackého*, Královéhradecká ročenka 2, 1913, s. 105–106. Podle J. AUERHANA, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 181, čítárnu spravoval „zvláštní výbor“ a „placený úředník neb zřízenec“.

123) L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 18–19.

124) *Knihovna města Hradce Králové 1894–2012*, s. 17.

chých stolů a židlí, dvě staré zasklené skříně pro příruční knihovnu, jedna větší kancelářská skříň – to bylo celé chudé zařízení čítárny.¹²⁵⁾ Přesto byla návštěvnost od počátku velmi vysoká a každý den stoupala, proto byla čítárna od ledna 1900 otevřena denně.¹²⁶⁾ Průměrná denní návštěva činila okolo 60 osob. Číslo z pozdějších let ukazují více než 20 000 čtenářů ročně,¹²⁷⁾ měsíční návštěvnost kolísala podle ročních období mezi 1 167 (červenec) a 2 398 osob (únor).¹²⁸⁾

Přes zájem čtenářů neměla čítárna na různých ustláno. Důvodem ke stížnostem na vyšších úředních místech byl vstup studentů, kteří čítárnu navštěvovali i přes zákaz, a riskovali tak potrestání. Batěk se informoval na školách o postoji profesorských sborů a bylo mu sděleno, že „studentstvu nemůže být návštěva čítárny výslovně dovolena, poněvadž existuje v této věci zákaz zemské školní rady. Návštěva je však mlčky trpěna, pokud není žádného udání.“¹²⁹⁾ Čítárna měla také stále potíže s opožděným dodáváním periodik a s krádežemi.¹³⁰⁾

Prostorová situace se několikrát změnila a postupně se zlepšovala. Na návrh městské rady propůjčilo v červnu 1912 městské zastupitelstvo čítárně čtyři místnosti v domě U Špuláků na Velkém náměstí čp. 34. Po stavebních úpravách proběhlo v únoru 1913 slavnostní otevření. Největší ze čtyř místností byla určena pro čítárnu časopisů, kde byla umístěna i příruční knihovna se 70 svazky slovníků a dalších historických, jazykových, národopisných a místopisných děl. Ve vedlejší místnosti sídlila čítárna revuí, výborovna byla současně vědeckou čítárnou. Tyto místnosti doplňovala

125) Osvěta lidu, 6. 5. 1931, roč. XXXIV, č. 34.

126) Osvěta lidu, 6. 1. 1900, roč. V, č. 2 a L. KOUDELKOVÁ-POLÁKOVÁ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 16 a 29.

127) Jednalo se o rok 1908, srov. Jan DIVECKÝ, *Počátky a rozvoj Veřejné čítárny Palackého*, s. 106.

128) Česká osvěta, roč. IV, 1908, sešit I, s. 28, sešit III–IV, s. 33 a sešit VI, s. 18. Měsíční průměr byl podle jednatele Diveckého asi 2 000 osob, což znamenalo, že každý Hradečan byl návštěvníkem čítárny – srov. Jan DIVECKÝ, *Počátky a rozvoj Veřejné čítárny Palackého*, s. 106.

129) Citováno podle práce L. KOUDELKOVÉ-POLÁKOVÉ, *Krajská knihovna v Hradci Králové*, s. 18. Srov. též *Hradec Králové*, Hradec Králové 1923, kap. o Palackého čítárně, s. 109–110.

130) Ratibor, 23. 4. 1904, roč. XXI, č. 32. Čítárna také stále zápasila s financemi: např. v r. 1904 obdržela od obce 400, od spolků a příznivců 240 a ze sbírky ve městě 173 korun, k tomu za prodané knihy cca 112 korun a z výnosu za přednášky 367 korun. Přesto to nejspíš bylo málo: „Jest žádoucí, aby dostalo se čítárně zejména od okresního zastupitelstva větší roční podpory, jako tomu jest např. v Plzni, kde čítárnu udržují vůbec jen obec a okresní zastupitelstvo.“ *Tamtéž*.

úřadovna tajemníka, na chodbě pak šatna, umyvadlo a aktuální informace o kultuře. Do těchto prostor pak byla přestěhována i obecní knihovna, se kterou později veřejná Palackého čítárna splýnula.¹³¹⁾

Muzejní knihovna a čítárna

Situaci ve studiu odborných knih a periodik, jež v Hradci spravovalo muzeum, ovlivnila podstatně skutečnost, že původně jedna instituce a její sbírky (včetně knih a časopisů) se po roce 1896 rozdělily ve dvě muzea a sbírky dvou institucí.

Na podzim 1895 byl v novinách publikován článek, který rozvíjel myšlenky už dřív přijatého plánu obecního zastupitelstva na bezpečné uložení muzejních exponátů. Týkal se i odborných knih uložených v muzeu a možností jejich studia. Počítalo se v něm s rozdělením muzea na průmyslové a historické a zdůrazňovala se potřeba nových prostor pro obě muzea: „*Bude nevyhnutelně třeba, aby se pomýšlelo časem svým na budovu samostatnou, na budovu to, kde by netoliko sbírky naše, na pravou míru uve-
dené, mohly býti trvale a výhradně umístěny, ale která by pojmouti mohla i veřejnou kreslírnu a čítárnu, jakož i dostatečné místnosti, ve kterých by průmyslníci vzorné své práce jako ve veřejné tržnici vystavovati mohli.*“¹³²⁾ Muzeum tehdy získalo další prostory v reálce, kde už mělo uloženou část sbírek. To ovšem nestačilo a bylo třeba myslet na budovu novou.

Nás ale zajímá především osud knih a časopisů. Město shromažďovalo mnoho sbírkových předmětů už od roku 1879, kdy se konala v budově reálky výstava starožitností a památností. Od té doby darů, včetně knižních, stále přibývalo. Nejinak tomu bylo v devadesátých letech 19. století, kdy už byla potřeba nových prostor pro muzejní sbírky a taky pro knihovnu pociťována velmi naléhavě.

V roce 1896 bylo hradecké muzeum rozděleno na dva samostatné subjekty: *Městské historické muzeum*, které dál řídil muzejní odbor, a *Městské průmyslové muzeum pro severovýchodní Čechy*, které bylo řízeno širším kuratoriem. Odtud se datuje období oddělených osudů obou muzejních knihoven. Knihy

131) O roli Palackého čítárny v životě Hradce Králové v pozdějším období psal jednatel spolku Bohumil Markalous (jako spisovatel známý pod jménem Jaromír John) ve svém článku *Organisace činnosti esteticko-výchovné v Hradci Králové*, Česká osvěta, roč. X, 1914, sešit 7, s. 147–150. Pro účely toho článku jsou to ovšem informace sekundárního významu. Archiválie k činnosti čítárny nabízí sice také fond Palackého čítárna Hradec Králové, uložený v SOKA HK, tyto dokumenty však neposkytují žádné informace o procesu vzniku čítárny. Negativní byl v tomto směru i průzkum ve sbírkách Muzea východních Čech v Hradci Králové, kde se nachází další část dokladů z pozdějšího období.

132) Ratibor, 12. 10. 1895, roč. XII., č. 41 a 19. 10. 1895, roč. XII., č. 42.

z historického muzea byly snad zpřístupněny v říjnu 1896 spolu s otevřenou obecní knihovnou, která byla rovněž spravována muzejním odborem.

Průmyslové muzeum nabízelo od roku 1896 knihy a periodika ke studiu ve své knihovně a čítárně,¹³³⁾ které tak plnily zamýšlenou roli podpory odbornému vzdělávání, vědě a průmyslu: „*Průmyslové museum naše pokračuje zdatně v zájmu zdejšího živnostnictva a stará se všemožně o to, aby mu v potřebách jeho v každém ohledu vyšlo vstříc. Vedle knihovny čistě odborné, která v sobě zahrnuje již přes 8 000 vzorných předloh všech možných odvětví průmyslových a jež stále a stále se doplňuje, tak aby, pokud to jen poněkud možno, všem potřebám a požadavkům na ni kladeným vyhověno býti mohlo, zařizuje kuratorium muzejní i více kursů, v kterých možno živnostníkům našim vzdělávati se výhradně v jich vlastních oborech, a to jak kreslením, tak i malováním a ciselováním v různých kovech.*“¹³⁴⁾

Knihovna hradeckého průmyslového muzea nabývala na významu, který zaujímala i mezi dalšími českými odbornými knihovnami.¹³⁵⁾ Ve frekvenci absenčního půjčování vykazovala absolutně nejvyšší číslo pražská univerzitní knihovna, ale v poměru k velikosti vlastního fondu držela hradecká knihovna v Čechách čtvrtou příčku.¹³⁶⁾ V přepočtu péče převedené na jednu knihu připadalo v hradeckém průmyslovém muzeu v průměru 239 haléřů, což bylo nejvíc ze všech uvedených vědeckých knihoven. Na jedno vypůjčené dílo to bylo 218 haléřů, což bylo 2. místo po plzeňském umělecko-průmyslovém muzeu.¹³⁷⁾ Muzejní čítárna odebírala kolem roku 1905 celkem 81 časopisů, počet návštěvníků činil 5 329.¹³⁸⁾ Otevřena byla v úterý a v pátek večer od 18 do 20 hod.¹³⁹⁾

Ve velikosti knižního fondu nemohla knihovna hradeckého průmyslového muzea samozřejmě soutěžit s pražskou knihovnou univerzitní (303 836 svazků) nebo knihovnou Musea království českého (249 501 sv.). Mezi knihovnami mimopražských průmyslových a umělecko-průmyslo-

133) J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 180.

134) Ratibor, 24. 10. 1896, roč. XIII, č. 43.

135) Informace ze statistického přehledu: Čítárna městského průmyslového muzea pro severovýchodní část království Českého, rok vzniku 1896. Čítárnu „vydržovalo“ kuratorium městského průmyslového muzea, výdaje byly hrazeny z fondu městského průmyslového muzea. Mimo to obec poskytovala čítárně zdarma plyn a čítárna byla spravována „placeným zřízcencem neb úředníkem“ společně s knihovnou. Srov. J. AUERHAN, *Všeobecně přístupné knihovny*, s. 180.

136) *Tamtéž*, s. CLVIII Všeobecného úvodu.

137) *Tamtéž*, s. CLX.

138) *Tamtéž*, s. 180. Např. v blízké Chrudimi s o něco vyšším počtem obyvatel měla muzejní čítárna ve stejnou dobu návštěvnost 1 306 lidí.

139) Osvěta lidu, 1. 1. 1900, roč. 5, 1900, č. 1.

vých muzeí však byla s 3 119 tituly a 4 933 svazky v popředí statistických přehledů.¹⁴⁰⁾ Umístění knihovny je v dobovém hodnocení ovšem označeno za nevhodné, což bylo způsobeno nevyhovujícími prostory v odborné škole pro umělecké zámečnictví, kam se sbírky přestěhovaly.¹⁴¹⁾ O několik let později se situace změnila postavením nové muzejní budovy, otevřené v r. 1913. Zájemcům o odborné studium se v ní nabídly moderní prostory knihovny a čítárny s 60 pracovními místy.¹⁴²⁾

Mezi tím starosta Ulrich zvažoval založení skutečně vědecké knihovny. Na něj navázal profesor hradeckého gymnázia Ottomar Schiller, který počínaje rokem 1910 vystupoval s návrhem vytvořit společnou vědeckou knihovnu spojením knihoven průmyslového muzea, gymnázia, reálky, učitelského ústavu, obchodní akademie a dívčího lycea, příruční knihovny městského historického muzea a ještě některých dalších. Zdůvodňoval to tím, že je ve městě mnoho škol, úřadů a velkých podniků, spojených s množstvím vzdělaných lidí, kteří potřebují kulturní zázemí: „*Aby se tato inteligence cítila v Hradci doma a nehlédla ku Praze jako jedinému zdroji vzdělání, je nutno umožnit jí, aby zde veliké studijní knihovny nepostrádala.*“¹⁴³⁾ V roce 1911 zastupitelstvo přijalo Ulrichův návrh, aby obecní rozpočet obsahoval i příspěvek na zřízení samostatné vědecké knihovny, která měla sídlit v novostavbě muzea. Poslední zpráva o přípravách na zřízení této knihovny informovala o tom, že v lednu 1914 dosáhl její fond 240 svazků. Během první světové války byly však tyto knihy pravděpodobně včleněny do muzejní knihovny.¹⁴⁴⁾

Muzejní studijní knihovna byla přístupná bez poplatků a patřila svým charakterem k hradeckým veřejným knihovnám, mezi nimiž hrála svým odborným fondem nezastupitelnou roli.¹⁴⁵⁾

140) *Tamtéž*, s. CLVI Všeobecného úvodu.

141) *Tamtéž*, s. CLVII.

142) Srov. <http://www.muzeumhk.cz/historie-knihovny.html>

143) Ottomar Schiller, (1880–1942), středoškolský učitel, historik, básník, srov. jeho text *Městská studijní knihovna v Hradci Králové*, Královéhradecká ročenka 1913, s. 84–86, dále Eva SVOBODOVÁ, *Výroční zpráva Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové*, kap. Z historie knihoven a knihovnictví, s. 3, srov. <http://www.svkhk.cz/O-knihovne/Vyrocní-zpravy/vrzpra05.aspx>.

144) Eva SVOBODOVÁ (ed.), *60. výročí založení Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové; Krajská knihovna a její úloha v systému knihoven*, Hradec Králové 2009, s. 7, úvodní slovo ředitelky SVK Evy Svobodové.

145) Vědecká knihovna nakonec byla v Hradci Králové založena rozhodnutím vlády až v r. 1949 a přešel do ní i knihovní fond bývalé muzejní knihovny – *Tamtéž*, s. 7. Úlohu hlavní odborné knihovny dnes ve městě plní Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové, doplňována knihovnami odborných institucí a vysokoškolských pracovišť.

Závěr

V posledních letech 19. století se královéhradecká knihovnická scéna podstatně proměnila a začátek 20. století tuto strukturu na delší dobu upevnil. V tomto období vzniklo ve městě postupně několik institucí, kde bylo možné si *bez poplatku* zapůjčit velké množství knih, novin a časopisů.¹⁴⁶⁾ Některé z nich, jako veřejná knihovna a čítárna spolku Neruda, opět zanikly. Jejich činnost byla ovšem, obrazně vyjádřeno, ukončena v předvečer okamžiku, kdy se pro zájemce z řad široké veřejnosti otevřely dveře čtenářských zařízení spravovaných, resp. podporovaných obcí.

Dosud převládající výstupy historiografie hodnotily čtenářskou nabídku královéhradeckých spolků na konci 19. století jako dostatečnou a vznik veřejných knihoven a čítáren jako nadbytečný. Spolkové knihovny a čítárny však už nestačily potřebám rozvíjející se společnosti, v jejich využívání navíc bránila širším vrstvám obyvatel povinnost platit za členství ve spolku. Nové podniky směřující k bezplatnému půjčování knih a periodik zaznamenaly značný úspěch. Velký zájem o služby těchto institucí svědčí stejně jako dobová hodnocení o tom, že čtenářské příležitosti v Hradci do této doby dostatečné nebyly. Zájem přinejmenším nižších vrstev nebyl spolkovými knihovnami a čítárnami saturován.

Královéhradecká radnice nesubvencovala knihovny a čítárny ve srovnání s dalšími městy obdobné velikosti nad průměr, ale poskytnutou podporou rozšíření čtenářských příležitostí ve městě viditelně napomohla.¹⁴⁷⁾

Na úplný závěr se krátce vraťme k dámě z titulu tohoto příspěvku, která prostřednictvím inzerce v novinách hledala k zapůjčení oblíbené časopisy. Z informací předchozích kapitol vysvítá, že její inzerát byl zveřejněn v období, kdy si v Hradci požadovanou četbu bez poplatku snadno vypůjčit a přečíst nemohla. Veřejná čítárna spolku v květnu 1899 Neruda

146) Na zač. r. 1900 nabízela hradecká osvětová zařízení tyto možnosti: „*Veřejná čítárna Palackého denně od 12 1/2–21/2, 5–8 odpoledne, v neděli a svátky: dopoledne od 8 1/2 do 11 1/2, odpoledne. 2–5 hod. Čítárna Průmyslového musea: v úterý a v pátek večer 6–8 hod. Městská lidová knihovna: ve středu od 7–8 večer, v neděli od 1 do 2 hod odpoledne. – Veřejná knihovna Nerudy: ve čtvrtek od 7–9 večer, v neděli od 10–12 hod dopoledne. Dětská knihovna téhož spolku: ve středu od 2–3 hod odpoledne. – Historické museum: v neděli od 9–12 hod.*“, srov. Osvěta lidu, 1. 1. 1900, roč. V, č. 1.

147) Otázkou zůstává, nakolik tento relativní deficit vznikl kvůli úkolům, které mělo vedení hradecké radnice dlouhodobě v oblasti masivní výstavby města. Přinejmenším Ulrichova iniciativa při vzniku obecní knihovny i jeho snahy o založení knihovny vědecké svědčí o tom, že možnost přístupu Hradečanů ke knihám a čítárnám radnici lhostejná nebyla.

skomírala a Palackého čítárna ještě nebyla otevřena. Pokud se za účelem četby nechtěla stát členkou některého ze spolků a stav jejích osobních financí to dovoľoval, pravděpodobně si spočítala, že placená zápůjčka bude tím správným způsobem, jak se k požadovaným titulům dostat.

Zda ona neznámá Hradečanka využila příležitosti v rozvíjejících se čtenářských zařízeních později, to se už nedozvíme. Vzhledem k možnosti publikovat inzerát v novinách a půjčovat si periodika „za náhradu“ není jisté, jestli právě ona měla vznik bezplatné veřejné knihovny a čítárny zapotřebí. Je však zřejmé, že mezi jejími současníky bylo mnoho lidí, pro jejichž vzdělání i zábavu byla tato služba pravým požehnáním.

Obr. 1: Ludvík Domečka, městský úředník, historik, archeolog,
muzejník, spoluiniciátor založení obecní knihovny
(Fotosbírka Muzea východních Čech)

Obr. 2: JUDr. Josef Baše, advokát, první předseda spolku Neruda
(Fotosbírka Muzea východních Čech)

Obr. 3: Rohový dům čp. 59 na Děkanském nám. (vpravo), první sídlo obecní knihovny (Státní okresní archiv v Hradci Králové)

Obr. 4: Interiér obecní knihovny v domě čp. 34 U Špuláků
(Fotobírka Muzea východních Čech)

Obr. 5: Domy čp. 33 a 34 na Velkém náměstí (zcela vpravo), postupně sídlo Palackého čítárny i obecní knihovny (Státní okresní archiv v Hradci Králové)

Obr. 6: Palackého čítárna, boční vchod do domu čp. 34 z průchodu Bono Publico (Knihovna města Hradce Králové)

Obr. 7: Interiér Palackého čítárny v domě čp. 34
(Fotobírka Muzea východních Čech)

Obr. 8: Interiér muzejní čítárny v novostavbě muzejní budovy
(Fotobírka Muzea východních Čech)

THE ESTABLISHMENT OF PUBLIC LIBRARIES AND READING ROOMS IN HRADEC KRÁLOVÉ AT THE TURN OF THE 19th CENTURY

*“Who shall borrow the Květy and Osvěta magazines
to a lady for recompense?”*

The article relates the process of the formation of publicly accessible reading institutions in Hradec Králové, its vicinity and in East Bohemia. At first it recounts options for readers at the end of the 19th century. Until the establishment of municipal reading rooms and libraries, reading opportunities were provided (apart from various private and school libraries) by different clubs' libraries and reading rooms. However, those were rather limited as to their selection of books and periodicals and they required membership fees. In reaction to their limitations and to answer the increasing modern demand for education and entertainment a librarian movement was formed to propagate the establishment of free libraries. Public libraries and reading rooms were financed and administered by municipalities, or were at least to be financially co-supported by them. This idea was based on the concept that it is the township's duty to support education through reading in a similar way as it provides for schools, health care or roads. The transformation of public opinion that brought about the boom in public libraries and reading rooms happened at the turn of the 19th century in Eastern Bohemia including Hradec Králové as one of its urban centers. Using the city as an example, the process of establishing of several institutions providing the public with free access to reading matter (club library and reading room free for the public, municipal library and a municipality supported public reading room) is demonstrated based on various club and municipal sources as well as on news releases. In each case, the role of social classes, city elites and individuals in the founding of such institutions is described.

